

SZOCIÁLDEMOKRATIZMUS ÉS NACIONALIZMUS
A HORTHY-RENDSZER IDEJÉN

A tézisek megállapítják, hogy az ellenforradalmi rendszer nacionalizmusa sokféle változatot mutatott. Ezeknek a változatoknak a meghatározása és kritikája sokrétű feladat; én itt a magyar szociáldemokrata történetfelfogásnak a nacionalizmushoz való viszonyával kívánok foglalkozni, ahogyan az a Horthy-korszakban kifejezésre jutott.

Előzményét tekintve a magyar szociáldemokrata történetfelfogás a Tanácsköztársaság idején a leninizmus hatására vált valóban forradalmi történet szemléletté, és akkor első ízben megadta, ha vázlatosan és elnagyoltan is, a magyar és egyetemes történelem marxista felfogását, bár erre a történetfelfogásra is erősen rányomta bélyegét a szociáldemokrata történet szemléletre oly jellemző eklekticizmus. A Horthy-rendszerben a szociáldemokrácia megtartotta eklektikus szemléletét, de most már száműzött belőle

jóformán minden forradalmi elemet. Frazeológiájában fenntartotta a marxizmus terminológiáját — erre kötelezte a szervezett munkásságnak a marxizmushoz való ragaszkodása — és ezáltal akarva-akaratlan rükényszerült, hogy bizonyos fajta ideológiai tevékenységet fejtsen ki az ellenforradalmi rendszer uralkodó ideológiája, a nacionalizmus ellen. Felsőzálásomban a szociáldemokrata történetfelfogásnak a nacionalizmus kérdésében elfoglalt álláspontját illetően szeretnék néhány kérdést felvetni.

1. Az első kérdés: Hogyan elemezte ez a történetfelfogás a fasizmus ideológiai gyökereinek legdöntőbb tényezőjét, a nacionalizmust? Mennyiben ismerte fel a nacionalizmus reakciós jellegét? Hogyan határozta meg egyáltalán a nacionalizmust ez a történetfelfogás? A „Szocializmus” egyik cikke a 30-as években jellemző módon „túlélte eszmének” nevezi a nacionalizmust, nem ismeri fel osztályalapját, a kapitalizmussal való kapcsolatát és így akarva-akaratlan végül a fasizmus terminológiáját veszi át, amikor meghatározza a nacionalizmus szerepét és hatóerejét. E felfogás szerint a nacionalizmus „nem a kor realitását fejezi ki, nem lehet csak ideológia. Ennél több; a modern nacionalizmus mítosz, a XX. század mítosza. Ez a mitikus nacionalizmus a nemzeti eszme fejlődésének ma uralkodó harmadik korszaka.” Metafizikusan szemléli a nacionalizmust, amikor elsődleges és mitikus nacionalizmusról beszél és kiindulási alapjának téves voltát azután azért állítja, hogy félreérthetlenné, hogy megállapítja:

„A nemzeti kultúra tényleges értékei és az új nacionalista mitológia ködköpei között ebben a forrpontra hevített légkörben minden elválasztó határ elmosódik.” Érthető tehát, hogy a szociáldemokrata történetfelfogásban a fasizmus keletkezéséről és ideológiai tartalmáról teljesen hamis, idealista nézetek kaptak helyet és a nacionalista gyökerek feltárása helyett a tömeglélektan ortegai koncepciójával indokolta a fasizmus ideológiai megerősödését; azt állította, hogy a világháború előtt uralkodó „logosszal” szemben a háború után az „antilogosz” hatolt a tömegekbe. A fuszálódás okaiul a „vezérelv” újjászületését, a messiásvárást és a mazochizmust jelöli meg és — ami egyébként is eléggé jellemző a jobboldali szociáldemokrata történetfelfogásra — teljesen mellőzi a nacionalizmus szerepét, nem vizsgálja a fasizmus és nacionalizmus kapcsolatát. Amikor pedig a szocializmus és a nacionalizmus viszonyát elemzi, végkövetkeztetésében a politikai demokráciában — a polgári demokráciában — látja megvalósulni a nemzeti eszme és a szocializmus harmóniáját.

2. A második kérdés a világháború, az 1918-as októberi forradalom, a Tanácsköztársaság és a nemzetiségi kérdés megítélése e történetfelfogásban. A világháború értékelésében jellemző a szociálszovinizista álláspont; a 10 éves évfordulón — 1924-ben — a Szocializmus vezércikke dagad a büszke nemzeti öntudattól, hasonlóképpen értékeli a II. Internacionálé szétesését, megadván neki a felmentést azzal, hogy „a világháború behonyította: a szocializmus nemzetközisége még csak eszme . . . ünnepi jelszó” volt. Így azután az ideológiai területen is uralkodó, jobboldali felfogás elveti az 1918-as októberi forradalom következményeit, tagadja a munkásosztály vezető szerepét és igyekszik elhárítani a felelőséget a Szociáldemokrata Párttól az októberi és természetesen az 1919 márciusi „katasztrófa” miatt. Lényegében a kurzus liberális felfogását tolmácsolja ez a megállapítás:

„. . . az Október abban az értelemben, ahogy a nagy francia forradalomra gondolunk, amely magassági pontja lett az uralomra teljesen megérett polgári forradalmi törekvések folyamatának . . . ilyen értelemben az Október nem forradalom volt, hanem azzal éppen ellentétes jelenség: visszaesés.”

Logikus következmény, hogy — a nacionalizmusnak behódolva — nyíltan megtagadta a Tanácsköztársaságot. Vanczák a-kurzus álláspontját teszi lényegében magáévá, amikor így ír erről:

„A bolsevizmus és a diktatúra hónapjait ki kell kapcsolnunk a magyarországi szociáldemokrata párt működésének idejéből. Ehhez a kalandhoz magának a régi szociáldemokrata pártmozgalomnak vajmi kevés köze van: E kaland nem a magyar osztálytudatos proletárság lelkéből nőtt ki, nincs is semmi közössége ezzel a lélekkel.”

E felfogás alátámasztásául általában jellemző a német történelmi példa idézése, amelynek konklúziója, hogy nemzetközi méretekben is a kommunizmus jelentette a főveszélyt a nemzeti eszme számára, így pl. akkor is, amikor „a spartakizmus véres téboly az örvény szélére sodorta Németországot”. Ez a szemlélet szolgál igazolásul arra, hogy a szociáldemokrácia „a baloldaltól megindult rohamtámadás ellen végül a jobboldalon, halálos ellenségeinél keressen oltalmat”. Így, amint a német szociáldemokraták 1919-es áruványa csupán taktika e történetfelfogás tükrében, ugyanúgy válik a nacionalista jelszavakra épült magyar ellenforradalom a kisebbik rossz megtévesztőjévé. Sőt a Tanácsköztársaságot egyenesen kiiktatva a magyar történelemből, a Hort-hrendszer folytatója és örököse az 1918-as polgári forradalomnak, továbbfejlesztve annak

két főpillérét, az agrárreformot és a demokráciát. A történetfelfogásnak ez a behódolása a burzsoá nacionalizmus előtt végül odavezet, hogy Gömböst nekrológiájában Mónus „nemzeti forradalmár”-ként aposztrofálja, mint olyan államférfit, aki nemzeti forradalmat akart. Abban a történetfelfogásban, ahol a nacionalizmus ilyen helyet kapott, szinte logikus következmény a nemzetiségi kérdés nacionalista szemlélete, a baueri kultúraautonómia hirdetése, a magyar szupremácia gondolatának elfogadása, a történelem nélküli nemzetek kisebbségének hirdetése, a Kárpát-medencében élő magyar faj hivatástudatáról szóló nézet — mindaz, ami a jobboldali szociáldemokrata történetfelfogásban az irredentizmus elfogadásához vezetett.

3. Harmadik kérdésként a szociáldemokrata történetfelfogásnak egy olyan vonását értem, amely látszólag ellentétes az előbbieken vázolt nacionalista nézetekkel, illetve a nacionalizmus elleni harc gyengeségével. Amit ugyanis ez a történetfelfogás a nacionalizmus elleni harc területén produkált, ez a szociáldemokrácia kozmopolitizmusa, amely egyrészt a nyugati testvérpártok hatására, másrészt a tömegek ösztönös internacionalizmusának a kielégítése, illetve annak levezetése érdekében jutott kifejezésre. Ez a kozmopolitizmus a nyugati polgári demokráciák előtti meghódolásban, szovjetellenességben, a történetfelfogásban pedig a burzsoá forradalmi hagyományok kizárólagosságának hangsúlyozásában, a nyugathoz való tartozás történelemszemléletében jutott kifejezésre. Fejtő Ferenc Horatius vagy Voltaire c. tanulmányában pl. — miközben a polgárság forradalmi hagyományainak úpolását jelöli meg döntő kulturális feladatként — s már ez is egyoldalú felfogás —, lényegében a nacionalizmus elleni harchoz vél eszmei fegyvereket nyújtani, amikor a francia enciklopedisták programját ajánlja; arra a kérdésre, hogy „egy okos szabad ember milyen országot választana lakóhelyül”, Voltaire „Filozófiai Szótárának” Állam címszavával válaszol így: „olyan országot, ahol az emberek csak a törvényeknek (jó törvényeknek) engedelmeskednek”. A XVIII. századi francia enciklopedisták, köztük Voltaire burzsoá kozmopolitizmusa a maga korában progresszív forradalmi ideológia, de mint végső szocialista program a Horthy-korszak idején nem kielégítő, hamis konzekvenciákra vezető szemlélet és — ez nem von le semmit az enciklopedisták világtörténelmi jelentőségéből — a burzsoá kozmopolitizmusba torkollik politikai gyakorlatát illetően, és így a proletár internacionalizmussal ellenséges ideológiává válik. Ebben az értelmezésben ugyanis a törvények és nem a tulajdonviszonyok határozzák meg az ideális kormányzatot. A végső programként megjelölt törvények pedig Fejtőnél a burzsoá állam törvényei. Hasonlóan a nyugati szellem apologetikája nyilvánul meg Fejtőnek a népiesek irodalomszemlélete elleni érveiben, amikor a Nyugat lebecsülését tartja főhibájuknak. A Szocializmus „Hitehagyott Nemzedék” című cikke ugyancsak a burzsoá kozmopolitizmust hirdeti, miközben a századforduló világpolgárát tekinti mintaképnek — így harcolván a nacionalizmus ellen:

„Bármilyen méreteket öltött a nemzeti vetélkedés 1914 előtt, mégis úgy látszott, hogy a térképek színein túl a fehér emberiséget egyetlen hatalmas összetartozás érzése kapcsolja össze, melynek alapja az ésszerűség és a humanizmus.”

A cikkíró kedvelt fogáshoz folyamodik, a burzsoázia valóban haladó képviselőjét, Ibsent idézi, de akaratlanul — félreértve Ibsen éles, a burzsoá kozmopolitizmus elleni kritikáját — nyíltan szint vall az imperializmus kozmopolitizmus mellett és Ibsen szándékával ellentétesen sajnálkozva állapítja meg, hogy a világpolgárról — értsd burzsoá világpolgárról — alkotott kép elmerült a nagy vérözönben. Ehhez a problémakörhöz tartozik a Nyugat és Kelet szembeállítás, amelynek eldöntése az egy évezredes nyugati kultúrának hangoztatásával természetesen a Nyugat javára szól — burkolt szovjetellenes tendenciával.

4. Utolsó kérdésként a szociáldemokrata történetfelfogás és az ellenforradalmi történetírás viszonyát szeretném érinteni a nacionalizmus szerepét illetően. Bár szociáldemokrata történetírásról a Horthy-korszakban nem beszélhetünk, a szociáldemokrata ideológusok mégis rákényszerültek, hogy reagáljanak az ellenforradalmi rendszer történeti felfogására. Az ellenforradalom szellemtörténeti történetírásának a magyar történelemről alkotott mindkét koncepciójában, az ún. „nagymagyar” és „kismagyar” útban központi helyet foglalt el a nacionalizmus, ha különböző módon jutott is kifejezésre. A szociáldemokrata ideológusok elsősorban a „nagymagyar” út koncepcióját bírálták és tették ezt, jellemző módon — miután a szellemtörténeti felfogással lényegében egyetértettek — a kismagyar út történetíróinak érveivel. Így foglalt állást Mónus a Magyarság útja c. cikkében, amikor a neoharokk szellemmel a kisebbségi magyarság haladás szellemét szegezte szembe — nacionalista alapon, mint — a kismagyar út felfogását valló — általa idézett történetíró. Hasonló tendenciák mutatkoznak Marczali „Erdély története” c. munkájának bírálatánál, amikor a Szocializmus kritikusa a szerző szemérveti, hogy csak 1848-ig tárgyalja Erdély történetét, pedig:

„Erdély története egy darab világtörténelem, a magyarság sorsának mélyre világító fele. A külön erdélyiség tárgyalása nagyjelentőségű társadalom-lélektani, faj-történeti, gazdaságtörténeti és kulturális kérdések kifejezése lehetett volna. De ez nem sikerült.”

Ti. azért, mert nem vitte tovább Erdély történetét. A szociáldemokrata történet-felfogást tolmácsoló kritikusa helyeslően foglalt állást, mint ő nevezte, „a protestáns történetírás” mellett, ahelyett, hogy annak csupán pozitív elemeit emelte volna ki. Így tett Zoványi Jenő könyvével és egyáltalán nem marxista alapról, hanem lényegében protestáns álláspontból bírálta pl. Bangha páter emlékiratait is, amikor szinte a magyar protestantizmus apologetikáját adta a következőkben:

„Ezt kellett megélnie a magyar protestantizmusnak 400 év szenvedései és a magyar nemzeti eszme és a felvilágosodás kitartó és hűséges szolgálatai fejében.”

A nacionalista szemlélet fellelhető a nemzetiségi kérdés történetírásának felfogásában. Pl. Jancsó Benedeket „a magyar sovinizmus egyik kiváló alakjának” nevezi és helyeslőleg szögezi le, hogy „Jancsó nacionalizmusa a történelemjogi felfogáson alapult, amely mindig azt igyekezett kimutatni, hogy valamely nemzetnek a régebbi telepedés és foglalás alapján hogyan és mennyiben van kizárólagos elsőbbségi joga a település helye fölötti uralomhoz.”

A szociáldemokrata történetfelfogásnak a nacionalizmus kérdésében megnyilvánult fővonásait összegezve megállapítható, hogy legfontosabb jellemzője a burzsoá nacionalizmus előtti meghódolás, és ez nem csupán tévesen értelmezett taktikai megfontolás, a legalitás érdekében megengedhető kompromisszum, hanem a nemzeti kérdésben is megnyilvánuló reformista, opportunistá ideológia következménye. Csak látszólag ellentétes ezzel a történetfelfogásban mutatkozó kozmopolitizmus, mert ezt az ellentmondást feloldják és megmagyarázzák a történelmi körülmények és a közös osztály-alap: a munkásarisztokrácia, a szakszervezeti bürokrácia és a kispolgárság túlsúlya a Szociáldemokrata Párt vezetésében. A burzsoá nacionalizmus hirdetése az öntudatlan munkás- és kispolgári tömegek megnyerését célzó uszálpolitikát és egyben az ellenforradalmi rendszert támogató ideológiai álláspontot jelentette, a burzsoá kozmopolitizmus felfogása a szociáldemokrácia elvi álláspontja — lényegében a polgári demokratikus, liberális nézetek befogadásán alapult —, amely kiegészült a proletár internacionalizmusmal, amely igenlő szervezett munkásság félrevezetésére irányuló taktikai megfontolással. A proletár internacionalizmussal szemben elkövetett árulás együtt járt a munkásosztály forradalmi hagyományainak megtagadásával, a nacionalista és kozmopolita — egyaránt burzsoá — eszmék ellenpólusát a Tanácsköztársaság, a proletárforradalom elvetése jelentette. Mindebből logikusan következett az ellenforradalmi rendszer történetírásával szemben tanúsított kritikátlansága, amelyet még súlyosbítottak a szellemtörténet, egyrészt a kismagyar út nacionalizmusa, másrészt Szekfü „humanisztikus magasztárú emelt nacionalizmusa” irányába tett engedelmények.

A modern történetfelfogásnak e vonásai a tézisek helyes megállapítása szerint megtalálhatók „a nacionalizmus ma is élő változatai” között, ezért e nézetek történelmi forrásainak és hatásának felderítése a nacionalizmus elleni eredményes harc szempontjából a marxista történetírás fontos feladatai közé tartozik.